

УДК 37.015.31«19/20»:613.42(045)

Онипченко О.І.,
к.п.н., доцент кафедри соціальної
роботи та соціальної педагогіки,
Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, Україна
Onyuchenko Oksana
PhD, Associate Professor,
Department of Social Work and Social Pedagogic
Municipal establishment «Kharkov humanitarian pedagogical academy»
of Kharkov regional council, Ukraine.
ORCID iD 0000-0002-5682-7897

**ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ
СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ
РЕФОРМУВАННЯ ПОБУТУ, ІНСТИТУТУ ШЛЮБУ ТА СІМ'Ї
В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ**

***THE POLITICAL-IDEOLOGICAL COMPONENT OF THE PROCESS OF
GENDER-ROLE SOCIALIZATION OF YOUTH
THROUGH REFORMING HOUSEKEEPING,
MARRIAGE AND FAMILY IN THE 1920S-1930S***

Розкрито політико-ідеологічна складова процесу статеворольової соціалізації молоді, реформування побуту, інституту шлюбу та сім'ї в 20-30-х роках ХХ сторіччя через політико-ідеологічний дискурс 1920-30 рр., який базувався на марксистській ідеї про те, що побутові умови та матеріальний світ визначають свідомість людини. Тому реформа побуту і разом з нею оновлені відносини між чоловіками і жінками – як вважалося тоді – мали важливе політичне значення, й у зв'язку з цим в обговоренні, такої «приватної теми», як відносини між статями, шлюбно-сімейні питання брали участь низка керівників партії й уряду обох статей Л. Аксельрод, І. Арманд, М. Бухарін, П. Виноградська, О. Коллонтай, Н. Крупська, А. Луначарський, Д. Рязанов, С. Смидович, Л. Троцький, О. Ярославський тощо.

Автором виділено декілька ключових напрямів дискусій у цей період: перший напрям – «Модернізація побуту по-комуністичному: проекти й результати», що висвітлював заходи більшовицької влади, які були спрямовані на звільнення жінок від «домашнього рабства» через створення широкої мережі державних ясел і дитячих садків, комбінатів громадського харчування; другий напрям – «Від традиційної сім'ї до соціалістичної: дискусії, нормативні акти, підсумки», що висвітлював політику більшовиків у сфері сімейних відносин, трансформацію інституту шлюбу та сім'ї.

Ключові слова: політико-ідеологічна складова, побут, шлюбно-сімейні відносини, відносини між статями, статеворольова соціалізація.

Abstract. Introduction. *Political-ideological discourse of the 1920s was based on Marxist ideas that living conditions and material world determine human's consciousness. Therefore, the reform of housekeeping and along with it the renewed relationship between men and women – as was assumed then – was of political significance, and in this regard, the discussion of such “private topic” as the relationship between the sexes, matrimonial issues, was of interest to many leaders of the party and the government of both sexes – L. Aksel'rod, I. Armand, M. Bukharin, P. Vynohrads'ka, O. Kollontay, N. Krups'ka, A. Lunacharsky, D. Riazanov, S. Smydovych, L. Trots'ky, O. Iaroslavsky and others. The main shared point of almost all Bolshevik ideologists is impossibility of preserving the former forms of family-marriage relations “based on bare economic calculations”, necessity to create a new household life, a new family, new relationships, based on “spiritual closeness”.*

The purpose of the article is to show the process of gender-role of youth socialization through reforming household, marital and family relationships, the impact of party leaders, ideologists of the new authorities and total control of the State over this experiment in the 1920s-1930s.

Results. *In general, a few key areas of discussion in this period can be pointed out: the first approach is “Modernization of household in a Communist way: projects and results”, which highlighted the activities of the Bolshevik authorities aimed at the liberation of women from “home slavery” through the establishment of a wide network of public kindergartens, public catering enterprises; the second approach – “From the traditional to Socialist family: discussions, regulatory acts, results” spotlighting the policy of the Bolsheviks in the sphere of family relations, transformation of marriage and family.*

Originality. *The conversion of the Bolsheviks in the domestic sphere of the society objectively should have contributed to liberating women from household load, but the attitude of the State, economic and cooperative organizations to reforming household on the residual principle largely slowed down the process that eventually led to an increase in employment of women workers.*

Legal discourse concerning the new law on marriage and family (December 18, 1917) was about granting equal rights of spouses. For the first time, the woman to be married could keep her name, have a separate place of residence from her husband, to control her income and, in case of divorce could equally claim to get family property. The new marriage law did not cancel religious ceremonies, but deprived them of the right to marriage legalization. From now on, only civil registration was legitimate, both the wedding ceremony and the procedure of divorce much were much simplified. By the way, the new law abolished the concept of “illegitimate child” – as born in and out of wedlock – could acquire the same rights.

Key words: *political-ideological component, household, family-marriage relations, relations between the sexes, gender-role socialization.*

Постановка проблеми. Дослідження проблеми політико-ідеологічної складової статеворольової соціалізації молоді через реформування побуту, інституту шлюбу та сім'ї в 20-30-х роках ХХ сторіччя у радянському суспільно-політичному дискурсі 1920-х років дає можливість скласти цілісне уявлення про соціально-моральні та побутові процеси означеного періоду у всьому їх різноманітті органічного зв'язку з історичним розвитком суспільства, поновому побачити один із найцікавіших і ключових періодів розвитку держави.

Політико-ідеологічний дискурс 1920-х рр. базувався на марксистській ідеї про те, що свідомість людини визначають побутові умови та матеріальний світ. Тому реформа побуту та оновлення стосунків між чоловіками і жінками мали важливе політичне значення, й тому в обговоренні, такої «приватної теми», як взаємини між статями й шлюбно-сімейні питання брала участь низка керівників партії і уряду обох статей: Л. Аксельрод, І. Арманд, М. Бухарін, П. Виноградська, О. Коллонтай, Н. Крупська, А. Луначарський, Д. Рязанов, С. Смидович, Л. Троцький, О. Ярославський тощо. Головне, на чому сходились практично всі більшовицькі ідеологи, – неприпустимість збереження колишніх форм сімейно-шлюбних відносин, «побудованих на голому економічному розрахунку», необхідність створення нового побуту, нової сім'ї, нових стосунків, заснованих на «духовній близькості» [11, с. 12].

Аналіз досліджень. Проблеми реформування побуту, трансформації сімейних стосунків, взаємини між статями, питаннями жіночого руху та соціальними перетвореннями в радянському суспільстві 20-30-х років ХХ століття розглядали такі науковці: Т. Осипович «Проблемы пола, брака и семьи и положение женщины в общественных дискуссиях сер. 1920-х гг.» (1994); Ю. Костенко «Женское движение в России в 1920-1930-е гг.» (2006); І. Похазнікова «Молодежная проза в литературно-общественной ситуации 1920-х годов» (2007); А. Пушкарьов «Отношения между полами в общественных дискуссиях 1920-х гг. в России» (2008); І. Алфьорова ««Женский вопрос» в теории и практике большевизма (первое десятилетие советской власти. 1917-1927 гг.)» (2011), Л. Захарова «Социальные преобразования в

российском обществе 1920-х годов: формирование новой морально-этической парадигмы» (2013) тощо.

Мета статті – розкрити політико-ідеологічну складову статеворольової соціалізації молоді через реформування побуту, шлюбно-сімейних стосунків, вплив партійних діячів, ідеологів нової влади та тотальний контроль з боку держави над цим експериментуванням 20-30-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення дослідження дозволило виділити декілька ключових напрямків дискусій у 20-30-х років ХХ століття: перший напрям – «Модернізація побуту по-комуністичному: проекти й результати», що висвітлював заходи більшовицької влади, спрямовані на звільнення жінок від «домашнього рабства» через створення широкої мережі державних ясел і дитячих садків, комбінатів громадського харчування; другий напрям – «Від традиційної сім'ї до соціалістичної: дискусії, нормативні акти, підсумки», що висвітлював політику більшовиків у сфері сімейних відносин, трансформацію інституту шлюбу та сім'ї [1, с. 31].

Одним із важливим завдань державної політики стосовно жінок політичні ідеологи вважали роботу з полегшення становища жінок у побуті. У зв'язку з цим на IV Московській загальноміській безпартійній конференції робітниць в 1919 р. було заявлено, що «домашнє господарство в більшості випадків є самою непродуктивною, самою дикою й самою тяжкою працею, яку здійснює жінка. Ця праця надзвичайно дрібна, що не містить у собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки». Були запропоновані шляхи виходу з цього становища: «суспільні їдальні, ясла, дитячі садки – от ті прості засоби, що дійсно здатні звільнити жінку, дійсно здатні зменшити й знищити її нерівність із чоловіком згідно з її роллю в суспільному виробництві й у суспільному житті в сфері приватного життя й навіть домашнього побуту» [8, с. 55].

Зазначимо, що не випадково в перші післяреволюційні роки до широкого вжитку входить слово «побут», що одержало в радянській лексиці більшу багатозначність. Сплеск інтересу до поняття «побут» відбувається після 1917 року. Можна припустити, що цей феномен пов'язаний зі спробами нової

держави обрати під контроль усі сфери життя радянської людини, вийти за рамки політики, економіки й ідеології, політизуючи й ідеологізуючи одночасно приватне життя своїх громадян. У цьому висловленні відчувається одна з домінуючих ідей радянської епохи: «тотальне втручання суспільних інтересів і думок у домашній, приватний світ окремої людини» [10, с. 35]

Як свідчить І. Похазнікова, різноманітні вживання терміну «*побут*» бувають у літературних колах 1920-х років. У цьому контексті показовими є назви публіцистичних статей і художніх творів, що публікувалися на сторінках періодики, зокрема «Вопросы морали, пола, *быта* и тов. Коллонтай» П. Виноградської [3], «Мораль и *быт* пролетариата в переходный период» О. Ярославського [12], «Молодежь и *быт* труда» М. Семашко та інші.

Дослідниця звертає увагу на те, що поняття «побут» має різні смислові конотації – мається на увазі сексуальне життя, проблеми моральності й «властиво побутові проблеми» [10, с. 38]. Так, П. Виноградська у своїй критичній роботі розуміє під «побутом», у першу чергу, сімейні стосунки: материнство, розлучення, спільне господарство. Однак «побут» стає для неї синонімом «статі», тобто сексуальних відносин, коли виникає низка рівнозначних понять: «...робочий *побут*, питання статі й нової сім'ї» [3, с. 168]. О. Ярославський, говорячи, що «під побутом ми маємо на увазі суму матеріальних і культурних умов, у яких живе даний клас суспільства» [12, с. 142], часто вживає поняття «побут» як аналог інтимному життю. «Викликає найбільшу тривогу статева розбещеність, яка є в нас у *побуті*», пише О. Ярославський [12, с. 149]. «Побут визначає свідомість» – уважає радянський ідеолог А. Луначарський, розширюючи межі аналізованого нами поняття та розшифровуючи в подальших міркуваннях свою думку: «величезний побут нашого революційного будівництва визначає свідомість, на добрих 7/10 визначає його, як революційне, комуністичне; і це є головна закваска тієї частини молоді, про яку я тут говорю, тобто молоді дійсно нашої» [10, с. 38].

Прийшовши до влади, більшовики підтвердили рішучість реформувати побутову сферу. Уже перші постанови уряду сприяли організації «суспільного

казана». О. Коллонтай, яка очолила Народний комісаріат держпідкування, почала активно реалізовувати програму з охорони материнства й дитинства, яка передбачала створення широкої мережі державних ясел і дитячих садків. Активістками жіночого руху на місцях створювалися дитячі комуни й колонії [1, с. 32].

Заслужують увагу добутки І. Арманд, О. Коллонтай, Н. Крупської щодо полегшення соціально-побутової сфери жінок та залучення їх до активного політичного життя. Так І. Арманд у збірнику «Комуністична партія і організація робітниць» містяться роботи, звернені безпосередньо до жінок та розкривають практичну діяльність держави й РКП(б). Серед них слід зазначити: «Робота серед жінок пролетаріату на місцях», «Звільнення від домашнього рабства». У роботах О. Коллонтай розроблена система соціальних перетворень і заходів у сфері материнства. У цілому суть висунутих О. Коллонтай ідей зводилася до необхідності створення для жінок таких умов, які давали б їм можливість поєднувати материнство, роботу з виховання нового покоління з суспільно-політичною й виробничою діяльністю. В 1919 р. нею були опубліковані статті «До історії руху робітниць у Росії» і «Права робітниць у Радянській Росії», в 1920 р. – «Як і для чого був скликаний Перший Всеросійський з'їзд робітниць?». Проблемами праці й побуту жінок займалася Н. Крупська, розглядаючи організаційні форми й методи діяльності держави щодо соціально-побутової сфери, шляхи розвитку суспільно-політичної активності жінок [7; 8, с. 56].

Отже, перетворення більшовиків у побутовій сфері життєдіяльності суспільства об'єктивно повинні були сприяти звільненню жінок від домашнього навантаження, але ставлення держави, господарських і кооперативних організацій до реформування побуту за залишковим принципом значною мірою сповільнили процес, що в остаточному підсумку призвело до збільшення зайнятості жінок-робітниць [1, с. 20].

Що стосується другого ключового напрямку політико-ідеологічної складової статевої ролі соціалізації молоді, то цілком очевидно, що вище

партійне керівництво сформулювало абсолютно нову концептуальну модель сімейних відносин – як трудову комуну, засновану на товариських відносинах, як осередок, що створює сприятливі умови для комуністичного будівництва [6, с. 34].

Сімейна політика більшовицької влади формально сприяла створенню нової сім'ї, вільної від патріархальних пережитків. У той же час спрощений підхід до проблем генезису нових форм сімейної моралі, характерний для більшовиків, сформував тенденції, що сприяли дискредитації жіночого населення [1, с. 20].

Принципове неприйняття традиційного (церковного) шлюбу більшовиками відбилосся на змісті перших нормативних актів радянської влади, що регулювали шлюбні стосунки, які проголосили світський, цивільний характер шлюбу й розлучення.

Огляд періодичної літератури, підтверджує, що проблема трансформації сім'ї в більшовицькому дискурсі перших післяреволюційних років розглядалася спрощено й зводилася винятково до двох моментів: усупільнення господарства й виховання дітей. Навіть видання, орієнтовані винятково на жінок, не торкалися питань, що стосуються складного й тривалого процесу становлення нових форм шлюбу, який припускав генезис нових форм сімейної моралі, міжособистісних відносин чоловіків і жінок [1, с. 33].

Дуже жваво обговорювали питання легітимізація нових норм шлюбу і сім'ї, оскільки політичні, економічні, соціальні зміни в СРСР призвели до змін у всіх сферах життя людей, в тому числі й у сімейному побуті. Релігійно освячений церковний шлюб, єдиний легітимний, був позбавлений своєї юридичної сили декретом від 18 грудня 1917 р. (Декрети Радянської влади від 25 жовтня 1917 р. – 16 березня 1918 р.) стаття 1 якого проголошувала: «Російська республіка надалі визнає лише цивільний шлюб. Церковний шлюб, поряд з обов'язковим цивільним, є приватною справою наречених» [6, с. 32].

Подальший юридичний дискурс стосовно нового закону про шлюб та сім'ю обговорював надання рівних прав подружжю. Вперше жінка, яка бере

шлюб, могла зберігати своє прізвище, мати окреме від чоловіка місце проживання, розпоряджатися власними статками, а в разі розлучення – в рівній мірі претендувати на сімейну власність. Новий закон про шлюб не відміняв церковних церемоній, але позбавляв їх права легалізації шлюбного стану. Відтепер законною вважалася лише громадянська реєстрація, причому, як церемонія одруження, так і процедура розлучення значно спрощувалися. Більш того, новий закон відміняв поняття «незаконнонароджений» – діти, народжені в шлюбі або поза шлюбом набували однакових прав [9, с. 162].

Новим етапом у сімейній політиці РСФСР (та ще декількох республік) став прийнятий ВЦВК 19 листопада 1926 р. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку (введений в дію з 1 січні 1927 року), який визнав законними фактичні шлюби, а отже, реєстрація яких тепер стала не обов'язковою. Фактично існуючі шлюби – зареєстровані чи незареєстровані – були зрівняні і надавали подружжю однакові права. Даючи правовий захист неоформленим шлюбним стосункам, держава фактично перекладала обов'язок щодо утримання дітей на плечі подружжя [9].

Прийняття сімейного Кодексу 1926 р. можна розцінити двояко. З одного боку, він став підтвердженням пропагандистської тези про свободу шлюбних стосунків, а з іншого – констатацією моралі, що народжувалася і ставала нормою. Очевидно, що Кодекс 1926 р. викликав неоднозначні оцінки у суспільстві: від повного неприйняття в середовищі консервативної частини населення, вірною колишнім моральним традиціям, до активної підтримки в колах студентської молоді [6, с.32].

Однак проблеми в сфері статевої моралі, а отже й у сфері сімейних стосунків визріли в післяреволюційній країні. Масовий процес заперечення традиційних сімейних норм, що розпочався ще на початку ХХ ст., багаторазово підсилювався в країні, що пережила кілька років війни та стала на шлях тотального соціального реформування. Більше того, певна частина населення, насамперед міська молодь, стала вважати, що «вільне кохання» є складовою революційного процесу, в тому числі тотального звільнення від

загальноприйнятих норм людських стосунків. Дійсно, масові опитування з проблем взаємин між статями, проведені на початку 1920-х рр. соціологами, демонстрували тенденцію щодо примітивізації моральних норм. У той же час соціолог І. Гельман, спираючись на свої статистичні дослідження, визнавав, що «духовна більшість, як би не було потворне їхнє справжнє статеве життя, зараз думає й думає серйозно про те, що потрібно створювати гідне статеве життя вільної людини» [4, с. 102]. Так, для більшості з опитаних молодих людей ідеальними залишалися тривалі статеві взаємини, засновані на коханні (50,8 % – у чоловіків, 67 % – у жінок) або в шлюбі (21,4 % – у чоловіків, 14,3 % – у жінок) [4, с. 99; 2, с. 11].

Ставлення до шлюбу за кілька післяреволюційних років серйозно змінилося: зустріти коханого/кохану й створити сім'ю, як продемонструвало опитування, для значної кількості респондентів були подіями нетотожними. Негативне ставлення до шлюбу пояснювалося низкою причин, у тому числі й ідейними міркуваннями. Респонденти пов'язували шлюб з «буржуазними забобонами», «міщанським обрядом» та були впевнені, що він відволікає подружжя від суспільного життя, й тому відкидали його [4, с. 92]. Вільні ж статеві взаємини поза цивільною реєстрацією, які ставали усе більш популярними серед населення, загрожували соціальною катастрофою, причому дискримінованою стороною найчастіше ставали жінки: зростала кількість абортів і покинутих дітей [2, с. 11].

Водночас, слід зазначити, що дослідники наголошували на *демографічному аспекті* питання інституту шлюбу та сім'ї. Так, В. Жиромська свідчила, що «на початку 1920-х рр. склалася несприятлива демографічна ситуація для відтворення населення, яка мала довгострокові наслідки» [5, с. 98], було порушено «співвідношення статей» на користь жінок, із фронту й із сіл розпочався новий приток населення в міста. Країні необхідно було заповнити довоєнний рівень робочої сили, тому перехід до «закручування гайок» в сфері сімейно-шлюбних стосунків, пропаганду «здорового радянського материнства»

на протигагу вільних відносин 1920-х років з її точки зору необхідно вважати спробою виправити неблагополучну демографічну ситуацію [5, с. 98; 8, с. 37].

До речі, Радянська влада і радянська ідеологія з самого початку були налаштовані *пронаталістськи* – на користь високої народжуваності, одухотвореної високими моральними відносинами та ідеалами. Це пояснюється тим, що менталітет суспільства базувався на багатовіковій православній культурі і розглядав материнство як «соціальну функцію» жінок, кожна з яких зобов'язана її виконувати [11, с. 12].

Цікаві висновки, до яких приходять Венді Голдман, у своїй роботі «Жінки, аборти та держава, 1917 – 1936 рр.», що являє собою дуже повне дослідження державної політики стосовно сім'ї в означений період. За два десятиліття, з 1917 по 1936 рік, підкреслює В. Голдман, у Радянському Союзі відбувся повний перегляд офіційного погляду на сім'ю. Період, що розпочався з визнання можливого «відмирання сім'ї» завершився прийняттям установки на примусове зміцнення сімейного союзу [8, с. 46].

Таким чином, політико-ідеологічна складова процесу статевої соціалізації молоді через реформування побуту, інституту шлюбу та сім'ї в 20-30-х роках ХХ сторіччя визначається в наступному: інститут шлюбу в 1920-ті роки – і юридично (на основі Сімейного кодексу 1926 р.), і фактично – розвивався шляхом граничного спрощення процедури укладання й розірвання шлюбу й ослаблення формальних зобов'язань подружжя. Сім'я як товариська трудова комуна була поставлена на службу будівництва нового комуністичного суспільства, тому партія привласнила моральне право втручатися в особисте життя людей, а господарсько-побутові проблеми, так само як і питання виховання дітей, були делеговані державі. Наслідком цієї політики стало значне зростання кількості «вільних», незареєстрованих шлюбів, розлучень, абортів, позашлюбних, покинутих, безпритульних та бездоглядних дітей і підкидьків [6, с. 49].

До того ж, Радянська гендерна політика в 30-ті рр. мала суперечливий характер. З одного боку, на основі егалітарних поглядів декларувалася цивільна

рівність незалежно від статі, підкріплена рівними юридичними правами у всіх сферах соціального життя, залученням жінок до сфери виробництва й громадського життя країни. З іншого боку, відповідно до патріархальних поглядів, соціальні ролі чоловіків і жінок у суспільстві відрізнялися. Домінуючими для жінок були ролі «трудівниці», «матері», «господарки», для чоловіків – «трудівник», «воїн», «захисник» [8, с.67]. Згодом, у 1930-ті рр. радянська влада перейшла до репресивних, командно-адміністративних методів «виховання» членів суспільства: обмежила свободу розлучень, заборонила аборти, відновила кримінальне переслідування гомосексуальності, заборонила комерційні видання еротики тощо.

Список використаних джерел

1. Алферова И. В. «Женский вопрос» в теории и практике большевизма (первое десятилетие советской власти. 1917-1927 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени д. ист. наук специальность 07.00.02 – Санкт-Петербург – 2011.– 37 с.
2. Алферова И. В. «Не буду больше рабой своего мужа, мы должны быть равными товарищами в жизни!»: трансформация семейных отношений в российском общественном дискурсе (1917-1927гг.) / И. Алферова // Издательство Грамота – № 4 (10) – 2011. – С. 10-15
3. Виноградская П. Вопросы морали, пола, быта и т. Коллонтай // Красная новь. – 1923. – № 6 (16). – С. 204-214
4. Гельман И. Половая жизнь советской молодежи: опыт социально-биологического обследования. – М.-Л. – 1925. – 152 с.
5. Жиромская В. Б. Население Российской Федерации в 1920-1930-е годы : автореф. на соискание ученой степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 – М., – 1997. – 63 с.
6. Захарова Л. Б. Социальные преобразования в российском обществе 1920-х годов: формирование новой морально-этической парадигмы : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. ист. наук: спец. 07.00.02 – Казань – 2013. – 62 с.
7. Коллонтай А. М. Избранные статьи и речи. М., 1972
8. Костенко Ю. А. Женское движение в России в 1920-1930-е гг. : автореф. дис. на получение ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.00 – Москва –2006. – 26 с.
9. Осипович Т. Проблемы пола, брака и семьи и положение женщины в общественных дискуссиях сер. 1920-х гг. // Общественные науки и современность. – 1994. – № 1. – С. 161-171.

10. Похазникова И. С. Молодежная проза в литературно-общественной ситуации 1920-х годов : дис. на получение ученой степени канд. филологических наук : спец. 10.01.01 – Саратов, 2007. – 176 с.
11. Пушкарев А. М. Отношения между полами в общественных дискуссиях 1920-х гг. в России (отечественная и зарубежная историография) : автореф. дис. на получение ученой степени канд. ист. наук: спец. 07 00 09 – М., 2008 г. – 25 с.
12. Ярославский Е. М. Мораль и быт пролетариата // Молодая гвардия. 1926. – № 5. – С. 138-153.

References

1. Alferova I.V. (2011). *The "Women's Question" in the theory and practice of Bolshevism (the first decade of Soviet power, 1917-1927)*: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni d. ist. nauk spetsialnost 07.00.02 – Sankt-Peterburg – 37 s. [in Russian].
2. Alferova I. V. (2011). *"I will no longer be my husband's slave, we must be equal comrades in life!" : The transformation of family relations in Russian public discourse (1917-1927)* / I. Alferova // Izdatelstvo Gramota – № 4 (10) – 2011. – Pp. 10-15 [in Russian].
3. Vinogradskaya, P. (1923). *Issues of morality, sex, life, c. Kollontai* // Krasnaya nov. – № 6 (16). – S. 204-214 [in Russian].
4. Gelman, I. (1925). *Sexual life of Soviet youth: the experience of sociobiological examination*. – M.-L. – 152 s. [in Russian].
5. Zhiromskaya, V. B. (1997). *The population of the Russian Federation in the 1920s-1930s* : avtoref. na soiskanie uchenoy stepeni dokt. ist. nauk : spets. 07.00.02 – M. – 63 s. [in Russian].
6. Zaharova, L. B. (2013). *Social transformations in the Russian society of the 1920s: the formation of a new moral and ethical paradigm* : avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni dokt. ist. nauk: spets. 07.00.02 – Kazan– 62 s. [in Russian].
7. Kollontay, A. M. (1972). *Selected articles and speeches*. M. [in Russian].
8. Kostenko, Yu. A. (2006). *The Women's Movement in Russia in the 1920s-1930s* : avtoref. dis. na poluchenie uchenoy stepeni kand. ist. nauk: spets. 07.00.00 – Moskva – 26 s. [in Russian].
9. Osipovich, T. (1994). *The problems of sex, marriage and family and the position of women in public discussions ser. 1920's*. // Obschestvennyye nauki i sovremennost. – №1. – S. 161-171. [in Russian].
10. Pohaznikova, I. S. (2007). *Youth prose in the literary and social situation of the 1920s* : dis. na poluchenie uchenoy stepeni kand. filologicheskikh nauk : spets. 10.01.01 – Saratov. – 176 s. [in Russian].
11. Pushkarev, A. M. (2008). *Relations between the sexes in public discussions in the 1920s. in Russia (domestic and foreign historiography)* : avtoref. dis. na poluchenie uchenoy stepeni kand. ist. nauk: spets. 07 00 09 – M. – 25 s. [in Russian].
12. Yaroslavskiy, E. M. (1926). *Morality and way of life of the proletariat* // Molodaya gvardiya. – № 5. – S. 138-153. [in Russian].